

AZ 1989 UTÁNI ROMÁN TÖRTÉNETÍRÁS KUTATÁSI IRÁNYAIRÓL ÉS TÁRGYKÖREIRŐL *

Az 1989. évi események Romániában is, akárcsak egész Kelet-Európában, jelentős változásokat eredményeztek. Ezek közé sorolhatók, s nem is utolsósóként, azok, amelyek az intellektuális élet feltételeit határozzák meg.

A kommunista diktatúra negyvenöt esztendejét az jellemezte, hogy a kultúrát 1964-ig szovjet befolyásnak rendelték alá, utána pedig egy hibrid, nemzeti kommunista felfogás jutott érvényre – a történetírásban is –, amely lehetővé tette ugyan a nyugati kultúrával való kapcsolatok részleges újrafelvételét, az elszigetelődési törekvéseken való túljutást, az egyetemes szellemi élethez való közlekedés visszafogott és szelektív jellegének felszámolását azonban már nem.

Egy olyan országban, mint Románia, amely a nyugati, főleg a francia kultúrát illetően régi és mélyen fogant hagyományokkal rendelkezett, ez a kényszerhelyzet egy egyre nehezebben elfojtható feszültséget teremtett, amely aztán 1989 után szokatlan erővel tört felszínre. Mintegy válaszként, elutasításra kerül globálisan minden, ami csak emlékeztethet is a kommunista rendszer által gyakorolt szellemi zsarnokságra. Ez a historiográfia területére is érvényes. Elutasítják a történelmi materialista szemléletet, mondhatni mindenféle materializmust, oly annyira, mintha csak öncenzúra működne, oda jutottak a dolgok, hogy a még gyakrabban előforduló fogalmak használatát is kerülik.

Egyetlen felfogás évtizedekig tartó nyomasztó uralma után szinte egyből megtisztították a teret az újrakezdés, a történelmi gondolkodás valamennyi válfajának fejlődése számára.

Éppen úgy, ahogy azt a gazdasági életben hirtelen beállott szabadság tette, a szellemi szabadság is egy olyan helyzetet idézett elő, amelyet „átmeneti”-nek nevezhetnénk, egy ilyen szakaszra jellemző minden bizonytalanságával, beteljesületlenségével és útkereszteződésével együtt. A történészek – még a két világháború közötti periódusban Olaszországban vagy Franciaországban tanult idősebbek is – számot vetnek arról, hogy az 1945 előtti történetírói eklekticizmushoz visszatérni már lehetetlenség, ugyanis az egyetemes történettudomány közben olyan haladást ért el, hogy a háború előtti módszerek és szemléletek az új kutatási területek megjelenésével meghaladottakká váltak, vagy teljes egészükben új felfogások és módszerek vették át a helyüket.

A fiatalabb értelmiségi nemzedékeknek és a középnemzedék egy eléggé jelentős részének érdeklődése irányul ma az angol–amerikai kultúra és az angol nyelv felé. Mindezek ellenére – legalábbis a mi benyomásunk szerint – a gondolatok cseréje és a nyugati történetírás ihletforrásainak átvétele terén a román történészek figyelme az utóbbi években is csak a francia történetírás felé irányult, amelynek eszmeiségével és stílusával könnyebben megtalálják a rokon vonásokat, hozzáférhetőbb és alkalmazhatóbb számukra.

Valószínűnek látszik, hogy a román történészek figyelmét tartósan az ún. „új történelem” köti le, azon irányzat tehát, amely továbbfejleszti, megújítja – néha kiigazítja – a

*Elhangzott a Román–Magyar Történész Vegyesbizottság ülésén.

Fernand Braudel és a körülötte csoportosult vagy az utána jövő történelmi plejád – Le Goff, Duby, Paul Veyne, Furet és mások – hatása alatt levő Annales-iskolát.

Egy új történetírói szemlélet, illetve az új történetírói felfogások iránti igény beteljesülését – paradox módon – még éppen az elnyert szabadság késlelteti, az, hogy jelenleg bármilyen témakör kutatható és tárgyalható. Következésképpen, nem kevés történész fogott hozzá olyan kérdések kutatásához, amelyeket tiltott a cenzúra, avagy hamisan kerültek bemutatásra. Próbálkozásait az olvasóközönség nagyfokú érdeklődése jutalmazza, amelynek az az érzése, hogy végre belekóstolhat a „tiltott gyümölcs”-be. Ugyanis ezen kérdéscsoporthoz olyan kérdéshez tartoznak, mint: Romániának Németországhoz és a volt Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatai az 1939–1941 közötti években; Besszarábia és Bukovina román tartományok annektálása a Szovjetunió által 1940 júniusában; az 1940–1944 közötti román kormány politikájának és az állam akkori vezetője, Ion Antonescu marsall személyiségének az újraelemzése; vannak történészek, akik ma tisztességes embert, hazafit, a nemzeti újra-együvértartozás és a kommunista terjeszkedés megakadályozása érdekében küzdő harcost látják benne, aki aztán a saját meggyőződésének lett az áldozata, amelyet méltósággal és bátorsággal védett életének utolsó pillanatáig.

Újra a vizsgálat körébe vonják az 1945 utáni román–szovjet kapcsolatokat, amelyeket több mint két évtizeden keresztül a lehető legidillikusabbnak tüntettek fel, 1964 után pedig kezdték bírálni, de ugyancsak az elemi politikai óvatosság diktálta visszafogottsággal. A történetírás ma azzal a hittel, hogy helyreigazítást végez, felfedi azt a könyörtelen gazdasági kizsákmányolást és azt a megalázó politikai alévetettséget, amelyet Sztálin Romániára kényszerített, s amelyhez a román kommunisták beleegyezésüket adták, egyesek őszintén, mások színlelt lelkesedéssel, hogy aztán csak az alkalmas pillanatra várva Jugoszlávia 1948-as példáját követhessék. Ez a pillanat Románia számára 1964-ben és 1968-ban jött el, bár ez nem járt olyan döntő következményekkel a Kelettel és Nyugattal fenntartott kapcsolataira, mint ahogy az Jugoszlávia esetében volt a Kominformmal történt összekülönbözéskor.

Egy másik kérdés, amelynek vizsgálata elé korábban akadályokat gördítettek, ma pedig magára vonja a történészek és a történelmet kedvelők érdeklődését, az az egyháznak és a vallásnak a román nép múltjában betöltött szerepe. A kommunista rendszer idején szinte kizárólagosan az egyházzal csak mint – az építészeten, a festészen, az ötvös-művészen, a kézirattírás és másolás, a román nyelv kezdeti szempontjából fontos könyvek nyomtatása terén – kulturális értékeket létrehozó intézményről volt szabad írni. Az egyházi élet személyiségeiről is lehetett beszélni, de csak annak mértékében, hogy ezek mennyire játszottak nemzeti vagy kulturális szempontból pozitív szerepet.

Hasznos és szükséges, hogy a jelenlegi történetírás kitölti az 1939–1989 közötti politikai állapotok miatt keletkezett hézagokat. Úgy gondoljuk azonban, hogy nem ez a várt, az elképzelt változás, amely a jelenlegi román történelmi gondolkodást elméleti, filozófiai szempontból újra megalapozza. Nem tudjuk ezeket a hiánypótló műveket a jövőbeni kutatási irányok koherens részeként tekinteni, inkább hajlunk azt állítani, lehet kissé keményen ítélve, hogy ezek inkább valamilyen konjunkturális kísérletekre utalnak.

Az ókortörténet és régészet terén az 1989 utáni kutatások folytatták a korábban megkezdett irányokat. Ezek: a) a jelenlegi Románia területén élt ókori népesség – a dákok – múltja, kultúrája és civilizációja, hódítás útján való végleges integrálásuk a Római Birodalomba; b) Dácia római provincia betelepítése és megszervezése, külön hangsúlyt fektetve annak vizsgálatára, hogy mi lett a provincia lakosságának a sorsa a rómaiak

visszavonulását követően; c) a régészek fokozták a vaskor első szakaszára (Hallstatt) és a bronzkorra vonatkozó régészeti anyag kutatását, a dákok és az őket megelőző népségek által létrehozott civilizációk szakaszait egyeztetve azonosítani.

Az ókortörténeti és a régészeti tanulmányok, e diszciplinák kutatási módszereinek sajátosságaiból adódóan, továbbra is technicista jellegűek maradtak. Következésképpen: a kutatások túlnyomó részét az őslakosság régiségének és a Dunától északra elterülő földrajzi-politikai medencében való folytonosságának szentelik.

A középkor története a román történetírásnak mindig kedvelt területe volt. Az ókori történelem nagy kutatója, Vasile Pârvan kivételével az utóbbi 150 esztendő nagyszerű román történészei valamennyien a román, illetve a bizánci és a délkelet-európai középkori történelem szakemberei voltak elsősorban.

A medievisztika hagyományos területét megnyújtva és elmélyítve az utóbbi három-négy évtizedben Romániában kifejlődött a középkori régészet, amely ásatások folytatásával a népvándorlás korát (különösen Erdélyben), a Havaselve és Moldva kialakulását megelőző periódust, a bolgárok és bizánciak uralmát a Duna alsó szakaszain és a Fekete-tenger partjain kutatja.

A bizantinológiai tanulmányoknak is hagyományai vannak a román történetírásban, s ezek a mai napig fennmaradtak. Bukarestben működik a nagy tekintélyű délkelet-európai történelmi intézetek egyike, amely Bizánc történetével, de az Oszmán Birodalom és a délszláv népek történetével is foglalkozik. Az intézet negyedévenként egy ismert és kitűnő folyóiratot jelentet meg, s állandó jellegű tudományos kapcsolatokat tart fenn a szófiai, szaloniki, athéni, belgrádi és ankarai társintézetekkel.

Működik Romániában egy bizánci tudományok társasága, amelynek égisze alatt 1984 és 1990 között több mint kétszáz bizantinológiai tanulmányt tettek közzé. Témakör szerint ezek a következőképpen rendszerezhetők. 44 bizánci archeológiai; 24 művészeti tárgyú; 17 historiográfiai és eszmetörténeti; 32 ekleziológiai, 38 numizmatikai, 16 epigráfiai és szigillagráfiai stb.

Ha a Romániában jelenleg meglévő fontosabb történelmi folyóiratok alapján szeretnénk a megjelent műveket rendszerezni, megközelítőleg a következő kérdéscsoportok azok, amelyek jobban lekötötték a kutatók figyelmét.

A) Statisztikailag úgy tűnt számukra, hogy első helyen a társadalomtörténet, s különösképpen a paraszti és nemesi kategóriák struktúráinak kutatása áll.

B) Ezt követi, ugyanezen mennyiségi kritérium alapján, a politika- és diplomáciatörténet, amelynek keretein belül igen fontos helyet foglal el a rómaiaknak a többi néphez és államhoz fűződő kapcsolata.

C) A gazdaságtörténet olyan terület, ahol két sajátosabb vonás, újabb keletű kutatási irány jelentkezik: 1. Fernand Brandel, de George Bratianu román történész hatására is, nagy teret szentelnek a Fekete-tenger szerepének a román és a többi nép történetében; 2. a gazdaságtörténet, s főleg a bel- és külkereskedelem története, a statisztikai módszerek használatának és a gazdasági folyamatok dinamikájának értelmezésére alkalmazott matematikai modellek kikísérletezésének területe lett.

D) A hadtörténet ellenben nem örvendett nagy becsnek. 1989 előtt a hadtörténet egy adott pillanatban majdnem hogy átvette a nemzeti történelem helyét, az utóbbi három év vonatkozásában csak egyetlen egy ideillő tanulmányt sikerült felfedeznünk, s az is a hajózás történetével volt kapcsolatos. Egy másik ok miatt itt jelezzük, hogy a technikatörténet is gyengén, mindössze egyetlen tanulmánnyal van képviselve, ennek tárgya pedig

olyan, hogy a legkevesbé számítottunk arra, hogy a román történetírásban találkozunk vele: a Balti-tengeren használatos berakodási technikák a középkorban.

E) A mennyiségi sorrendre visszatérve, utalnunk kell a történetírói életrajzok jelentős arányára. Ezt azonban nem tarthatjuk az 1989 után körvonalazódó új történetírás sajátos és tartós kutatási irányának. A történész-életrajzok gyakorisága egyrészt annak tudható be, hogy 50 éve gyilkolták meg a szélső jobboldaliak Nicolae Iorgát (1940. november 27.), a legnagyobb román történészt. Másfelől a kommunista rendszer több értékes történetész – mint például a már említett George Bratianu is – üldözött és bezárattott, s megpróbálta nevük elhallgatásával kiiktatni őket a történetírás területéről. Ugyanez volt a helyzet azokkal a történészekkel is, akiknek sikerült elhagyniuk az országot. Most a hazai történészek kötelességüknek tekintették, hogy mindnyájukat rehabilitálják, újra ismertté tegyék és bevigyék őket a köztudatba.

F) Viszonylag nagy a száma a művelődéstörténeti tanulmányoknak. Ezek sorába tartoznak a művészettörténeti, a vallástörténeti tanulmányok, valamint a nyelvészet és a történelem közötti kapcsolatokra vonatkozóak.

G) A történetírás története és a történelemelmélet – az előbbi erőteljesebben, az utóbbi bátortalanabban – alkotják a kutatás egy másik irányát.

A historiográfiához fűzhetők a forráskiadványok. Folytatódott a Románia történetére vonatkozó nagy oklevélgyűjtemények közzétételével kapcsolatos tevékenység. A hagyományos sorozatok mellett Romániában első ízben kerültek közlésre a zsidóság történetére vonatkozó források és tanulmányok és Románia történetével kapcsolatos héber forrásanyagok.

H) A segédtudományok közül az utóbbi években a heraldikát és a geneológiát művelték a leginkább a román kutatók.

A történetírás újabb sajátos területei:

I) A meteorológiai, ökológiai, epidemiológiai tanulmányok, amelyek természetesen e jelenségeknek a történelmi folyamatokra gyakorolt hatásaival foglalkoznak.

J) A mentalitástörténeti és a közvélemény történetét bemutató tanulmányok. Ezek nagyon divatosak, főként egyes fiatalabb kutatók körében. Véleményünk szerint azonban szükség volna egy olyan periódusra, amely a nyugati történetírás mintáira támaszkodva biztosítaná a módszerbeli elmélyülést.

K) A történeti demográfiai tanulmányok. Ezek esetében is megmutatkozik a szűkesség annak, hogy meghaladják a statisztikai adatok egyszerű közlésének szintjét.

L) Egy, a történelemre alkalmazott pszichológiai tanulmány, pontosabban egy olyan tanulmány, amely megpróbálja rehabilitálni a pszichoanalízist mint a történetírói kutatás egyik módszerét. Ugyanakkor a tanulmány felidézi azokat a fenntartásokat, amelyekkel a román tudományos közvélemény a pszichoanalízist egészében véve hosszú időn át fogadta.

Az utóbbi területeken folytatott kutatások azonban objektív nehézségekbe ütköznek. Féltő, hogy ezek miatt a nyugati történetírás szintjét elérő tanulmányok megírására nem kerülhet sor. Például: az éghajlatra, a meteorológiai jelenségekre és a betegségekre vonatkozóan rendszeres megfigyeléseket Romániában csak mintegy száz év óta végeznek. Az erre a korszakra vonatkozó kutatásoknak jók a kilátásai. Ahogy azonban időben távolodunk, az említett megfigyelések csak rendszertelen feljegyzésekre korlátozódnak, amelyek egy-egy, a dolgokat műkedvelő szinten ismerő egyénnek tudhatók be, vagy szerzőik krónikaírók, más elbeszélő és okleveles forrásanyag írói voltak.

A mentalitástörténet és a közvéleménytörténet a 19. századig szintén nélkülözi a műveléséhez szükséges források összegzését. Korabeli magánlevelezés alig áll rendelkezésre, teljesen hiányoznak a személyes naplók, egyszerűen az, ami egy személy belső és eredeti gondolatait tükrözi. A hivatalos iratok és beszámolók egyezményes megfogalmazásaikkal csak igen kis mértékben segítik elő a valóságnak megfelelő mentalitás megismerését. Bizonyos fokig előnyösnek tűnhet a klérus mentalitásának kutatása, ugyanis írástudó mivoltából adódóan, a tőle származó írott feljegyzések, ideértve a személyes jellegűeket is, sokkal nagyobb számban fordulnak elő. Számításba kell vennünk azonban, hogy a papi kézből származó feljegyzések azt a mentalitást fejezik ki, amelyet ők a hit parancsának és rendjük kötelességének tekintettek, s elkerülték a szorosán vett személyes vallomásokat.

A történelmi demográfia is egészen későig, a 19. századig nélkülözi a népesség mozgására vonatkozó rendszeres nyilvántartásokat. A parochiális anyakönyvek nincsenek rendben, s főleg – a háborús pusztítások, s más csapások vagy éppen hivatali rendelkezések következtében – nem teljeseek.

Szemléletes lehet a román történelmi kutatás érdeklődési területeinek bemutatása szempontjából azoknak a tárgyköröknek az ismertetése, amelyeket az egyes történelmi folyóiratok jelöltek ki maguknak, majd mindegyik megjelenési szám esetében.

Például: Az „Ókortörténelmi és Régészeti Tanulmányok és Kutatások” című folyóirat megemlékezett a Régiséggyűjtemények Nemzeti Múzeumának létrehozásáról, 1992 júniusi számának egy részét a Gyűjtemények és gyűjtők tárgykörének szentelte, s ezáltal felidéztek azokat az ismert vagy már elfeledett 19., 20. századi személyiségeket, akik hozzájárultak a Múzeum alapjainak a lerakásához és a gyűjtemények gyarapításához.

Ugyancsak az 1992 esztendő folyamán „Délkelet-Európai Tanulmányok Szemléje” tematikus számot szentelt a délkelet-európai térség modernizálása kérdésének. E tematikus szám létrehozásában négy román történész mellett közreműködött két-két görög, szerb, bolgár és osztrák, egy német és egy törökországi történész.

Ehhez hasonló tematikus számok, a „Történelmi Szemlé”-ben úgyszólván sorjázva találhatóak, s hogy csak a legújabbakat idézzem: Országghatár a történelemnek a politikával való találkozásánál, vagy Állam és világélmények, vagy Tengerek, óceánok, folyamok – ez utóbbit Amerika felfedezésének 500. évfordulójának szentelték.

Az utóbbi három évben megjelent történelmi monográfiák nagyon különböző kérdéseket tárgyalnak. Az Akadémiai Kiadó kivételével, amely továbbra is csak tudományos szintű, a Román Akadémia alá tartozó intézetek és szakosztályok jóváhagyását élvező munkákat tesz közzé, a többi nagyszámú és többségében magánkézben lévő kiadó nem nagyon igyekszik tudományos munkákat megjelentetni, legfeljebb történelmet népszerűsítő műveket közölnek; s nem úgy tűnik, hogy sikerült kialakítaniok – de nem is nagyon foglalkoztatta ez őket – egy jól meghatározott kiadói politikát. Ez alól csak egy a kivétel, amely filozófiára, esztétikára és minőségi irodalomra szakosodott.

Végül az új szervezési és irányítási elképzelés néhány kiragadott aspektusát szeretnék bemutatni, amely a Kolozsvári Egyetemen folyó kutatásokra érvényes, tudván azt, hogy lényegében ugyanez a koncepció érvényesül az ország többi egyetemén is.

Ennek az új szervezési formának a vezérelve az, hogy interdiszciplináris kutatói programokat kell megvalósítani, s amennyire csak lehet, együttműködve az ország többi intézetével és külföldi intézetekkel. E kutatások elsősorban az európai integráció, az európai együttműködés és az emberi jogok problematikája köré csoportosulnak. Továbbá az európai integráció folyamatával szemben felmerülő ellenállás megmaradt forrásainak az

azonosítására és feltárására irányulnak, s olyan stratégiák javaslására, amelyek ezeket csökkentik és megszüntetik.

Ilyeténképpen egy egész sor kutatási központ jött létre, amelyek közül a következőket említjük: Brit és Amerikai Tanulmányi Központ; Francia Tanulmányi Központ; Német Tanulmányi Központ; Európai Tanulmányi Intézet – amelyhez még két alközpont, illetőleg munkacsoport tartozik; Héber és Zsidó Tanulmányi Intézet, Európai Központ, Poszttotalitarius Társadalmakat Tanulmányozó Központ stb.

Ezen egységek mindegyikének tervében megtalálható egy vagy több olyan témakör, amely a történelem, a filozófia, a szociológia, a jog, a filozófia, a földrajz és a gazdaságtudományok szakembereinek együttműködését teszi szükségessé.

Munkamódszereik közé tartozik, hogy a témakörrel kapcsolatban tanácskozásokat, szimpóziumokat tartanak, s igyekeznek a célok megvalósítása érdekében minél kiterjedtebb résztvételt elérni. Hasonlóképpen célul tűzték ki, hogy időszaki közleményeket jelentessenek meg, illetve azt, hogy az említett tudományos összejövetelek anyagait publikálják. Ezek az akciók, ilyen vagy olyan mértékben élvezik az Európai Közösség, illetve más szervezetek által felajánlott, Kelet-Európa kulturális–tudományos fejlesztését elősegítő programok támogatását.

Konklúzióként azt mondanánk, hogy a poszttotalitarius társadalmakra való átmenet sokat vitatott jelensége a történetírás területein is tapasztalható, akárcsak a gondolatok áramlása általában véve. E területet több megkülönböztetett vonás jellemzi. Először is: teljesen szabadon lehet megválasztani a kutatási témaköröket, ami nem egy esetben ezek változtatgatásához és felaprózásához vezetett. Másodsorban: egy viszonylagos bizonytalanság észlelhető a kutatás általános célkitűzéseit illetően, s egy eszmei és módszerbeli útkeresés tapasztalható, amely új elméleti alapokat hivatott nyújtani a történetírói eljárásokhoz. Harmadsorban: a történetírás az utóbbi három évben egyrészt arra törekedett, hogy „újragondolja” a történelmet, másrészt arra, hogy a korábbiakhoz képest hangsúlyosabban foglalkozzon jelenkori történelemmel. Ezek a művek érezhetően „átpolitizálva” tárulnak eléink. Végül, a román történetírás az utóbbi időben ténylegesen nyitottnak mutatkozik a többi társadalom- és humántudománnyal való együttműködésre, és kész helyreállítani kapcsolatait az európai történelmi gondolkodással.